

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU

**MEGYJEGYZÉSEK A MAGYARORSZÁGI NÉPVÁNDORLÁSKOR
GÖRÖG-LATIN KÚTFŐINEK FELDOLGOZÁSÁHOZ
A „MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE” 1984-BEN MEGJELENT
ELSŐ KÖTETÉNEK AZ OLVASÁSA KAPCSÁN**

A szerkesztő bizottságtól neki juttatott ívterjedelmet Bóna István egészében méretarányosan használta fel. Nem tudnám bármelyik fejezetéről szubjektivitás kockázata nélkül azt mondani, hogy a rendelkezésre álló források mennyiségével és a tárgykör történelmi jelentőségével összevetve aránytalanul hosszúra vagy rövidre sikerült volna. Maga a fejezetbeosztás is összhangban van a magyar föld V-IX. századi történelmének eseményrendjével, illetőleg a róla valló kútfőanyag kínálta ismereteink mennyiségével és súlyával.

Nemcsak a Bóna írta fejezeteknek, hanem az egész tíz kötetes magyar történelemnek (és a vele párhuzamosan nyomdába kerülő várostörténeti monográfiáknak) is egyik komoly problémája, hogy milyen előképzettséggű olvasóközönsséggel számoljanak a szerzők. Mert az nem lehet kétséges, hogy az ilyenféle vállalkozás nem indulhat ki abból, hogy pusztán szakmabeliek veszik majd kézbe a köteteket; ellenkezőleg, feltétlenül úgy kell írniok a munkatársaknak, hogy szélesebb közönség is érthesse őket. De milyen széles körű olvasótáborra legyenek tekintettel? Nyolc általános iskolai osztályt végzettek? Ez aligha járható út, különösen a távoli ókor, középkor és korai újkor tárgyalásánál, ahol rengeteg fogalom, terminus technicus s más egyéb volna mellőzendő vagy külön megmagyarázandó. Érettségizettek lebegjenek leendő olvasókként a szerzők szeme előtt? Az új- és legújabb kori fejezeteknél ez talán nem okozna fejtörést. De a magyar honfoglalás előtti idők ábrázolása esetében? Hiszen itt a nép-, a hely- és a személynevek mind-mind idegenek, s a terminus technicusok egy részének egyáltalán nincs közérthető magyar megfelelője. Mond-e tehát valami megfogható Arkadiopolisz hun kézre kerülésének az említése (270. old.), ha elmarad a magyarázat, miszerint ez a bizánci város a mai törökországi Lüleburgaz elődje? Vagy tapad-e valami világos képzet „az arianus ’tévhit’” fogalmához a kötet (299. old.) nem szakember olvasójában? Megfogható lesz-e az átlagolvasó számára a népvándorlaskori fejezetben (296), hogy mennyit ért az az arany statér, amelyet a gepidák a Dunán való átszállítás fejében kértek a bizánci kalandozásból zsákmánnyal megtérő szlávoktól? S azonos természetű kérdés vetődik fel az emberben, mikor a könyv 271. oldala keletrómai fontban közli a Bizánc részéről a hunoknak fizetett évi aranyadó összegét, és solidusban azt a váltáságpénzt, amelyet a császár a hadifoglyokért adott. Bóna István általában gondosan igyekszik tekintettel lenni a szélesebb olvasó közönségre, de mint az előzőleg kira-

gadott példák mutatják, még így is érzékelhető nála a tízkötetes magyar történelem vállalkozásának egyik legneuralgikusabb kérdése: kiknek szól a munka?

Amiben Bóna István alighanem egyedül áll a mai java korú hazai kutató nemzedék tagjai között, az a népvándorlászor írásos történeti kútfőinek és tárgyi emlékeinek az egyidejű igen kiterjedt ismerete, a megalapozott képesség a két forráscsoport összehangolt vállatására. Különösen a Közép-Duna-medence V–IX. századi népei életmódjának, gazdálkodásának és részben társadalmi szerkezetének az ábrázolásánál érezzük ennek a széles körű tudományos tájékozottságnak a gyümölcsöző voltát. Kiragadott példaként említhetem ebben az összefüggésben a 331. oldalt, ahol egy felől az írott források vallomását a középső avarkori bevándorlásról, az avaroknak juttatott bizánci aranyról és a fogságba hurcolt keletrómai kézművesekről, más felől a dunajvárosi avar telepmaradványok, az aranygazdag avarkori temetkezések és az avar földi ötvössírok tanulságait szintetizálja a szerző, s ezzel meghatványozza a külön-külön jóval kevessebbet mondó archeológiai és filológiai tényanyag információs értékét.

Persze, ami egyes esetekben javára válik a történelmi összkép megrajzolásának, ugyanaz máskor akarva, nem akarva ellenkező irányba hathat. A tudományos munka megállíthatatlan specializálódásának a folyamata nemcsak a természettudományok, hanem a társadalomtudományok körében is azt eredményezi, hogy („a polihistorok kora lejárt” jelszó igazának a folytatásaként) egyre specifikusabb, egyre szűkebb tudományterületen tehet csak tökéletes kompetenciára szert egy-egy kutató – ha egyébert nem, egyszerűen azért, mert a szakirodalom terjedelme a különböző részdiszciplínákra vonatkozóan évről évre rohamosan növekszik, ugyanakkor a napok 24 órásk maradnak, s így egyre körülhatároltabbá válik az a szakterület, amelynek kutatási eredményeit és irányait kellő teljességgel képes áttekinteni egyetlen tudós, legyen bár mégoly munkabíró és szorgalmas. S a túl sokra vállalkozás buktatóin túl még egy körülmény ártó befolyását gyanítom. Az tudniillik a benyomásom, hogy a szerzőnek a kéziratot túlságosan rövid idő alatt kellett tető alá hoznia (függetlenül attól, hogy a nyomdába adás után hosszadalmasan elhúzódt). Az ebből fakadó sietség is hozzájárulhatott olyan pontatlanságok felbukkanásához, amelyek az írott források és szakirodalmuk nyugodtabb utánjárásal való értékesítése esetén bizonyosan nem jelentkeznének a munkában.

Mert most már, ha másért nem, egy esetleges új kiadás korrekcióit elősegítendő, rá kell térnem arra, ami a „bírálat” fogalmának elengedhetetlen részét alkotja értelmező kézi szótárunk alábbi meghatározása szerint: „bíral... Értékelő ítéletet nyilvánít... különösen a hibákra rámutatva”. A nyíregyházi tanárképző főiskola bírálatra kért fel. S én ezt, legalábbis az írott forrásokból származó anyag értékelését illetően, elvállaltam¹. Ezzel vállaltam a hibákra való rámutatás hálátlan feladatát is.

¹ A Bessenyei György Tanárképző Főiskola főigazgatója, dr. Cservényák László tanszékvezető főiskolai tanár 1985. szept. 27-én a következő megtisztelő felkéréssel keresett meg levélben: „engedje meg félkérnem, hogy Bóna István: A népvándorlás- és a korai középkor története Magyarországon (Magyarország története I., Bp. 1984.) c. munkájáról bírálatot írni és azt a vita alkalmával 25-30 percben elmondani... szíveskedjék.” Miután a szegedi egyetemi Történész Kör kívánságára (Róna-Tas András professzor és Fodor István docens társaságában) már korábban foglalkoztam a kérdéses kötet kompetenciám körébe tartozó részének a méltatásával, a nyíregyházi kérésre igenlő választ adtam. Tettem ezt a következő megszorítással: „bírálatom csak az írott források felhasználásával kapcsolatos lehet; a tárgyi emlékek régészeti vonatkozású anyagának az értékelésére nem érezhetem magam kompetensnek”. Bírálatomat a Magyarország története I. kötetének nyíregyházi tanárképző főiskolai vitáján 1985. nov. 15-én elmondottam. Az elhangzottakat jelentéktelen áttüzlálással és néhány lábjegyzet csatolásával jelen közleményben adom.

A 296. oldal olvasója úgy vélhetné: előbb („539 után” valamikor) szállították a bizánci kalandozásból zsákmánnyal hazatérő szlávokat fejenként 1 arany statérért a Dunán át a gepidák, s csak ez után, 550-ben szabadították a balkáni provinciákra kutrigur szövetségeseiket. A valóságban a jelzett szláv vállalkozás nem a kutrigur támadás előtt, hanem azt követően történt².

„A keletrómaiaktól küldött herul segítség feigyverszűnetre kényszerítette Turisind gepida királyt (547 körül)” olvassuk Bónánál (296). A valóságban a gepidákkal szövetséges herulokat megvervén kényszerítették a keletrómaiak harcias terveinek feladására Turisindet; a bizánci oldalon álló kevés herulnak vagy semmi szerep nem jutott ebben a vállalkozásban (Prokopios legalábbis hallgat szereplésükről)³, vagy éppen a herul segédcapatnak jelentéktelen lehetett a befolyása az események alakulására a császáriak oldalán (a több mint 10 000 főnyi keletrómai reguláris sereg mellett az 1500 főt számláló herul egység súlya elenyésző volt).

567-ben a gepidák az avarokkal is, a longobardokkal is vesztes ütközetet vívtak. Ám a számomra ismert források csak a longobardokkal (nem pedig az avarokkal!) lefolyt csatájukhoz kapcsolják Kunimund gepida király elesét⁴, amit a tárgyalat kötet (308) mintha az avar-gepida összecsapáshoz kötne.

A kötet 312. oldala 567-hez kapcsolja a türkök fenyegetőzését, hogy lovaik patájával tiporják le az avarokat, mint szökött szolgálkat. A valóságban Menandros Protéktór bizánci történetíró közel egy évtizeddel későbbi követségjárás-elbeszélésében szól Turxantos türk fejedelem ilyen fenyegetőzéséről⁵.

567-ben (vagy éppen ezt megelőzően) közvetlen türk fenyegetésnek az Al-Duna táján még aligha voltak kitéve az avarok (mint a 312. old. mondja). Hiszen Menandros Protéktór elbeszélése Zémarchos követségjárásáról azt mutatja, hogy a jóval keletebbre lakó alán király még 570 táján sem hódolt a türköknek (szigorúan lefegyvereztette a türk kagán embereit, mielőtt színe elé bocsátotta volna őket).⁶

Theophylaktos Simokattés elbeszélésében a harminc nap az előzőleg megvert avar kagán új seregyűjtésének az időtartamára vonatkozik⁷, nem pedig a bizánci sereg előrenyomulásának az időtartamára, mint a kötet 314. oldala értelmezni látszik a passzust, Priskos bizánci hadvezér tiszai offenzívájáról szólva.

² Procopius, *De bello Gothico* (= *b. G.*) IV 18, 12-18 (a kutrigurok betörése), 25, 1-6 (a szláv kalandozás). A két eseményt különböző szerzők különféleképpen datálják, de a kútfőnek az események sorrendjére vonatkozó információját, miszerint a kutrigurok hadmenete megelőzte a szlávokét, joggal tette mindenki magáévá. Lásd például L. SCHMIDT: *Die Ostgermanen*, München 1941 (Nachdruck 1969), 538; E. STEIN: *Histoire du Bas-Empire II.*, Paris 1949, 532-534; P. LAKATOS: *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden* (Opuscula Byzantina II.), Szeged 1973, 80-81; L. WALDMÜLLER: *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern*, Amsterdam 1976, 45-47.

³ Procopius, *b. G.* III 34, 40-45 (cf. II 15, 27-36). Vö. L. SCHMIDT, i. m. 554-555; E. STEIN, i. m. II 530-531; P. LAKATOS, i. m. 77-78 (vö. 74).

⁴ Az összes releváns kútfőt idézi P. LAKATOS, i. m. 89-90. Alboin longobard király készítetett az elesett Kunimund koponyájából serleget (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I 27).

⁵ Excerpta de legationibus (Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta I.). Edidit C. DE BOOR, Berolini 1903, p. 206, 1-3; vö. SZÁDECSKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai* 21. §.; *Archaeológiai Értesítő* (=AÉ) 106 (1979) 233-234.

⁶ Menander Protector: *Excerpta de legationibus*, ed. C. DE BOOR, p. 453, 26-30. Első ízben egy az 576. évről szóló forráshely (Men. Prot.: *Excerpta de legationibus* p. 206, 14-19) mutatja a Kaukázus felélt lakó alánokat és onogurokat türk alattvalóknak; vö. AÉ 106 (1979) 234.

⁷ Theophylactus Simocatta, *Historiae* VIII 3, 8: *τριακοστή δὲ ἡμέρα, καὶ ὁ βάρβαρος συνέλεξε δύνανμν*. Vö.: OLAJOS T.: *Az avar történelem forrásai* 54.§.: AÉ 111 (1984) 63.

A kötet állítása (314-315), miszerint a 601 utáni másfél évtizedben csak az adriai peremterületet zaklatták volna az avarok, a „Miracula Sancti Demetrii” második könyve ma legkorszerűbbnek tekintendő értelmezése szerint aligha helytálló: Serdica (Szófia) és Naissus (Nis) avar kézre kerülése ekkorra tehető.⁸

Salona avarok általi elfoglalását apodiktikusan 612-re datálni (mint a 315. oldalon történik) nem lehet. Az utolsó dátumot tartalmazó salonai latin felirat éve 612⁹, ami így csak terminus post quem (vagy legfeljebb terminus a quo) a város pusztulására. (A legavatottabb Salona-kutatók 614 tájára gondolnak, mint a város elestének az idejére.)¹⁰

Kostantinápoly avar ostroma nem 626. aug. 10-én fulladt kudarcba, mint a kötet 315. oldala állítja, hanem aug. 7-én, miként feltétlenül hiteles források hosszú sora félreérthetetlenül vallja.¹¹

Forum Iulii (Cividade) avar kézre kerülését és dülését Bóna (315) 628-ra teszi, de elmulasztani látszik a forrást megjelölni, amelyre ez a datálás épül. S itt aligha arról van szó, hogy én nem tudok valami a tudományos világban közismert perdöntő kútfőről. Hiszen a longobard Itália történetének legkorszerűbb monografikus feldolgozása Paolo Delogu tollából 1980-ban szintén hallgat a 628-as keltezésről, s határozottan a közkeletű 610-es¹² (vagy e körüli) időpont mellett foglal állást.

A „Szent Demeter csodái” második könyvének ötödik fejezetében szereplő Kuber bolgár fejedelmet a kötet 325. oldala a ma sok szakembertől elfogadott (s mindenképpen legvalószínűbb) feltevés szerint Kuvrat fiának tekinti.¹³ Annál zavaróbb, hogy amikor a 316. oldalon ugyanennek a forrásrészletnek egy másik passzusát használja (amely a bolgár fejedelem avarellenes felkelésének öt-hat győztes csatájáról szól)¹⁴, Kubert magával Kuvrattal (tehát a fiút az apjával?) azonos személynek tekinti Bóna.

⁸ P. LEMERLE, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans II.*, Commentaire, Paris 1981, 100-101, 184. A kommentált forráshely: *Miracula Sancti Demetrii* (II 2) 200.

⁹ *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes quas collegit adnotationibusque instruxit A. DOBÓ*, Budapestini 1975, p. 57 No. 250; *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, edidit E. DIEHL I., Berolini 1961, p. 321 No. 1653. Vö.: SZÁDECZKY-KARDOSS S., *Az avar történelem forrásai* 25., 70. §§.: *AÉ* 106 (1979) 241-242, 113 (1986) sajtó alatt.

¹⁰ F. BULIC: *Sull' anno della distruzione di Salona*: *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* 29 (1906) 268-304; V. TOMASIC: *Ancora sull' anno della distruzione di Salona*: *Bullettino etc.* 33 (1910) 136-140; G. NOVAK: *Povijest Dubrovnika... do propasti Epidauruma*, Dubrovnik 1966, 69, 84, 144, vö. még E. DYGGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, 14, 125; R. EGGER, *Der altchristliche Friedhof Manastirine* (Forschungen in Salona, veröffentlicht vom Österreichischen Archäologischen Institute II.), Wien 1926, 48. – Salona elpusztítását 639-re teszi PÜSPÖKI NAGY P.: *A tények erejével*, New York 1985, 34 (hihetőleg a Liber Pontificalis IV. János pápáról szóló részlete alapján, vö. Thomas Archidiaconus, *Hist. Sal.* 8).

¹¹ A forrásokat idézi S. SZÁDECZKY-KARDOSS: *Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin... T. OLAJOS* (Opuscula Byzantina I.), Szeged 1972, 91-92, 137; vö. A. N. STRATOS, *Byzantium in the Seventh Century I. 602-634*, Amsterdam 1968, 173-196 („Siege of Constantinople”); J. L. VAN DIETEN: *Geschichte der griechischen Patriarchen von Konstantinopel von Sergios bis Johannes VI.*, Amsterdam 1972, 18.

¹² P. DELOGU(-A. GUILLOU-G. ORTALLI): *Longobardi i Bizantini* (Storia d'Italia diretta da G. GALASSO I.) Torino 1980, 39.

¹³ P. LEMERLE, i. m. II. (143-)145.

¹⁴ *Miracula S. Demetrii* (II 5) 287 (ed. P. LEMERLE, i. m. I. Le texte, Paris 1979, p. 223, 228).

A számomra ismert forrás szerint 573 után (pontosabban miután Tiberios a megzavarodott elméjű II. Iustinos helyett caesari rangban kezébe vette Bizánc kormányzójaként) 80 000 aranyat kaptak évente az avarok a keletrómai kincstártól.¹⁵ Nem tudom, mire épülhet a könyv 324. oldalának az a kijelentése, miszerint a kérdéses összeg 60 000 arany volt.

Nem ismerek olyan hitelt érdemlő forrást, amely egykori avar alattvalónak mondaná Wonomyr szláv vezért, Erik friauli herceg csapatainak támogatóját a 795. évi avarellenes hadjáratban¹⁶. Ennek tényként való kezelése a kötet 334. oldalán (vö.: 340-341) nem látszik maradéktalanul indokoltnak.

A „Rhytmus de regis Pippini victoria Avarica” szövege, akár a kézirati hagyományt nézzük, akár Dümmler szövegjavítását, teljes határozottsággal több tarkanról beszél az avar kagán kíséretében 796-ban.¹⁷ Biztos tehát, és nem csak valószínű (mint a kötet 334. oldalán olvassuk), hogy több tarkan rangú főember volt a kaganátusban.

„A longobard királyság leverése után ... 772-ben” a frankok Istriában közvetlen szomszédai lettek az avaroknak, olvassuk a könyv 337. oldalán. Mi ennek a kronológiának az alapja? A számomra ismert hiteles források és mérvadó modern feldolgozások szerint Nagy Károly hadjárata csak 773-ban indult meg Lombardia ellen, és a longobard főváros éppenséggel csak 774 nyarán került frank kézre.¹⁸ Ez előtt nemigen lehet szó a longobard királyság leveréséről.

A kötet három különböző összefüggésben említi évszámmal datálva azt az eseményt, hogy a Theodorus nevű keresztény avar fejedelem a szlávok zaklatása elől menekülve nagy Károlytól kér és kap menedéket népe számára „inter Sabariam et Carnuntum”. Egy esetben (a 352. oldal alján) a számomra ismert és hitelt érdemlő forrásokkal összhangban 805-re teszi az eseményt¹⁹ Bóna, két másik alkalommal (a 346. és a 351. oldalon) viszont a tudomásom szerint semmilyen megbízható kútfővel alá nem támasztható 804-es esztendő (annak késő őszét) tünteti fel a szóban forgó esemény idejeként.

¹⁵ Menander Protector: Excerpta de legationibus, ed. C. DE BOOR p. 471, 27-34; vö. SZÁDECZKY-KARDOSS S.: Az avar történelem forrásai 20.§.: AÉ 106 (1979) 233.

¹⁶ A forrásokat, amelyek egyike sem nevezi egykori avar alattvalónak Wonomyr(us)t, együtt hozza Magnae Moraviae fontes historici (red. L. HAVLIK, alii) I., Pragae-Brunae 1966, 41, 54, 58, 133, 246. Számos más, nem kevésbé indokolt feltevés közül csak az egyik az, amelyet Bóna tényként közöl. Vö. egyebek mellett J. LESNY: Wonomir: Lexicon Antiquitatum Slavicarum VI., Wroclaw 1977, 589-590; Magnae Moraviae fontes historici IV., Brno 1971, 371.

¹⁷ A költemény legújabb kritikai kiadása: Einhardi Vita Karoli Magni, ed. G. H. PERTZ, G. WAITZ, O. HOLDER-EGGER, Hannoverae 1911, p. 42-46. Tulajdonképpen a „cum Tarcanis primatibus” kézirati hagyomány megváltoztatását kellően semmi nem indokolja. De még ha Dümmlerrel „Tarcan”-t olvasunk is „Tarcanis” helyett, a ragozhatatlan (indeclinabile) rangelnevezés mellett a „primatibus” appozíció mutatja, hogy több ilyen titulusú főemberről van szó. Megismétlem azonban, eleve indokolatlan a latinositatlan Tarcan formával számolni egy költőnél, aki a kagán rangelnevezést cacanus, a katun rangelnevezést pedig Catuna latinositott formában adja vissza, tehát következetesen latinizálja az idegen szavak végződését.

¹⁸ J. F. BÖHMER: Regesta Imperii I. Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751-918 ... neu bearbeitet von E. MÜHLBACHER. Erster band. I. Abtheilung, Innsbruck 1899, 71-76 (Nr. 158-167); L. M. HARTMANN: Geschichte Italiens im Mittelalter II 2., Gotha 1903, 266-273; P. DELOGU, i.m. 190.

¹⁹ S. ABEL-B. SIMSON: Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl dem Grossen II., Leipzig 1883, 320-322; J. DEÉR: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches: Karl der Grosse (Red. W. BRAUNFELS) I., Düsseldorf 1966, 725, 774-775.

A 357. oldalon egyebek mellett a Pannoniába küldött frank főemberekről, a missusokról van szó; ám a fogalmazás az eleve többes számú (pluralis nominativus) latin missi alakhoz kapcsolja hibrid módon a magyar többes birtokos személyragot is. Így nem a frank foglalás korának missusait (ez lenne a korrekt), hanem a missi-it említi.

Nem ismerek olyan forrást, amelyből kiderülne, miszerint 862-ben a morva Rasztilsláv szövetségeseiként támadtak a magyarok Német Lajos országára²⁰, miként ezt a kötet 367. oldala apodiktikusan állítja.

A 369. oldal szerint Bíborbanszületett Kostantin a Megasz Moraviász megjelölést használta volna földrajzi fogalomként (a magyarul Nagy-Moráviának mondott államra). Az irodalmi középgörög nyelvben, így a tudós császár nyelvezetében is az országnevek nőneműek. A kérdéses geográfiai elnevezés ehhez képest a nőnemű Megalé Morabia (~ Moravia) formában szerepel²¹. A hímnemű Megasz Moraviász elnevezés képtelenség, vagy ha úgy tetszik, nyelvi torzszülött.

Míg a tényszerű, adatszerű korrigálnivalókra vagy legalábbis megkérdőjelezhető állításokra, ha egyszer elvállaltam a bírálatot, rá kellett mutatnom, addig a kötet végén álló bibliográfiai összeállítás értékelését már nem érzem ennyire elkerülhetetlen tennivalómnak. A kötet sajátos célkitűzése mellett és adott terjedelmi keretei között szóba sem jöhetett a szakirodalom ismertetésénél az akárcsak megközelítőleg teljesesség elérése. Válogatni kellett a szerzőnek. S egy ilyen válogatás megítélésénél olyan nagy az egyéni szempontok előtérbe tolokodásának a veszélye, a szubjektivitásnak minden jóakarat ellenére bekövetkező felülkerekedése, hogy a bibliográfiáról szóló véleményem részletezésének nem látom értelmét. Egy-két megjegyzést teszek csak, azt is habozva. Én egy vonatkozásban feltétlenül másképpen jártam volna el, mint Bóna István tette: azokat az alapvető segédeszközöket, amelyek a kútforrágyag teljességéhez vezetik el az olvasót, mindenképpen idéztem volna. Konkrét példaként hadd említsem a J. Ferluga és mások szerkesztésében megindult páratlan értékű forrásösszeállítást: *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Ennek a vállalkozásnak már megjelent kötetei az avar történelem görög és latin kútforrásairól valamennyi más munkánál teljesebb (s ráadásul a fő szövegeket kényelmesen együtt adó) tájékoztatást nyújtanak. E műnek (s néhány hasonló rendeltetésűnek) a kimaradása a bibliográfiából hiányérzetet kelt. S csak még egyetlen elhallgattathatatlanul kikíváncozó megjegyzést itt. A több kiadásban megjelent műveknél általában az utolsót, tehát a legkorszerűbbet kívánatos használni (különösen ha az budapesti közkönyvtárban elérhető, s nem kell internacionális kölcsönzéssel vesződni). G. Ostrogorsky bizánci történelme ilyen

²⁰ Az *Annales Bertiniani* (Hincmar) 862-es évhez írt megjegyzésének a magyarokról szóló mondatát korrektül kapcsolja a morvák Német Lajos elleni fellépéséhez GYÖRFFY GY. (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest 1975, 31-32) így: „862-ben akkor jelentek meg csapataik a keleti frank birodalom területén, amikor Német Lajos császár fia, Karlmann, Ostmark kormányzója morva együttműködéssel apja ellen támadt.” A két esemény időbeli egybeesése vagy közvetlen egymásutánisága azonban nem nyilvánítható apodiktikusan (legfeljebb hipotetikus) oki-okozati összefüggésnek. (A „post hoc ergo propter hoc” érvelés a logikai vétségek egyike.)

²¹ *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio* 13, 5 et 40, 33: *ἡ μεγάλη Μοραβία* (cf. 38, 58).

munka: legkorszerűbb változata az 1963-as 3. kiadás; így egy korábbi (kevésbé up to date) kiadás angol fordításának a használata nem látszik indokoltnak. Ugyanez még egy-két más esetben is megjegyezhető az előttem fekvő kötet bibliográfiáját illetően.

Semmi sem lenne azonban méltánytalanabb, mint az, ha mondanivalóm végső kicsengése nem Bóna István teljesítményének becses pozitívumairól szólna. Ezek sorában utalnom kell a szerzőnek azokra a felismeréseire, amelyek teljesen újat, értékes felfedezést jelentenek az írott kútfők értelmezésében és értékesítésében. Két jellegzetes példával szeretném illusztrálni a munkának ezt az oldalát. Korábban szinte egyeduralgoló volt a nézet a tudományban, hogy a 630-as évek elején a Közép-Duna-medencében lezajlott bolgár felkelés az avar kagán uralma ellen egyfelől, a dél-oroszországi Nagy-Bulgária urának, Kuvratnak az avar fennhatóság lerázására tett lépése másfelől két lényegében egymástól teljesen független megmozdulás volt. Bóna István intuíciójának köszönhető az a felismerés (a kötet 316. oldalán), hogy a két eseményről szóló híradás (az egyik a Fredegar neve alatt fennmaradt latin krónikában, a másik Niképhoros bizánci pátriárka görög történeti művében)²² egy összefüggő történeti folyamat epizódjait adhatja, a kettő valamiképpen összetartozhat. (Kronológiai vizsgálódásaim, amelyeket eddig csak előszóval ismertettem az MTA Magyar Östörténeti Munkabizottságában, messzemenően támogatják Bóna István feltevését.)²³

A másik idevágó példa az, amit magyarul tudomásom szerint a szóban forgó kötetben (342. old.) írt le először Bóna István. Megfejtése ez annak a korábban soha megnyugtatóan meg nem oldott rejtélynek, hogy vajon miért említi néhány korai Karoling-kori évkönyv „vandál” néven az avarokat. A plauzibilis válasz: a késői avarság jelölésére, amelynek országába keletről onog(und)ur bevándorlók telepedtek, az onogur népnév szlávós vangar (Uuangarius) elnevezése is használatos volt²⁴, s ennek a népnévnek a vandál szóval való összecsengése vezethetett a frank birodalom írástudóinál az avar=vandál identifikációra.

Ilyen és ehhez hasonló értékes új megállapítások²⁵ teszik Bóna István fejezetét a magyar föld népvándorlás- és korai középkori történetéről történetírásunk nagy nyereségévé a tízkötetes magyar történelem első kötetében.

²² Chronica quae dicuntur Fredegarii IV. 72; Nicephorus Patriarcha, Breviarium p. 24, 9–12 (ed. C. DE BOOR).

²³ Az 1986. május 23.–júni 3. között Szófiában megrendezésre került II. Nemzetközi Bulgarisztikai Kongresszus aktái hozzák majd nyomtatásban szóban forgó kronológiai vizsgálódásaim eredményeit „Einige chronologische Probleme des Zeitalters von Kuvrat” címen.

²⁴ Vö. OLAJOS T., Adalék a (H)UNG(A)RI(I) népnév és a késői avarok etnikum történetéhez: Ant. Tan. 16 (1969) 87–90; Т. ОЛАЙОШ, К вопросу об истории оногуров, мигрировавших на запад, megjelenik az előző (23.) lábjegyzet idézte szófiai kongresszusi aktakiadványban.

²⁵ Mint jeleztem, az itt felemlítettek csak szerény izelítőt jelentenek Bóna István tárgyalt fejezetének kiemelkedő teljesítményeiből. Esetleges félreértések elkerülése végett azonban azt is meg kell említenem, hogy a szóvá tehető korrigálnivalók listája sem volt teljes a fentebbiekben; olyan esetekre szorítkozott, amikor hiteles források vallomásaival egyértelműen ütköző állításra bukkantam. Nem tértem ki azokra az esetekre, amelyekben a kútfők természetéből fakadóan nem teljes bizonyossággal, csak nagy valószínűséggel (tehát hipotetikusan) nyilváníthatam volna a szerzőtől eltérő véleményt. Például a feljebb a 15. lábjegyzetben idézett forrás egyértelműen mutatja, hogy a legkorábbi ismert összegű évenkénti pénzjuttatás az avaroknak Bizánc részéről 80 000 (és nem 60 000!) arany volt. Ezt szóvá tettem. Az évpénz későbbi változása (növekedése) a szerintem legelfogadhatóbb szövegértelmezések szerint szintén nem úgy alakult, ahogyan a kötetben (324) olvassuk; ám minthogy itt a kútfők vallomása kevésbé határozott, nem bocsátkoztam különvéleményem fejtegetésébe.

SAMUEL SZÁDECZKY-KARDOSS

**BEMERKUNGEN ZUR BEARBEITUNG DER GRIECHISCH-LATEINISCHEN
GESCHICHTSQUELLEN DER UNGARLÄNDISCHEN VÖLKERWANDERUNGSZEIT**

Im Jahre 1984 erschien der erste Band der neuesten zehnbändigen „Geschichte Ungarns“. Darin schrieb István Bóna (S. 265-373, 1586-1606) den Abschnitt „Die Geschichte des Zeitalters der Völkerwanderung und des Frühmittelalters in Ungarn“. Rezensent knüpft Bemerkungen an die Quellenbenutzung und die historische Darstellung des betreffenden Kapitels.